

האמונה בבריאה ואובדן המשמעות

את ייסורי אני מזכיר היום לקוראי. התחלתי לכתוב רשימתי זאת כמה פעמים, ועברתי שעות ארוכות על יד המחשב. רציתי להזמין את הקורא ללמוד אתי את אחד הפרקים המעניינים ביותר – לדעתי כמובן – ב'מורה הנבוכים' (ח"ב, כג). הרמב"ם דן בפרקים שסביב לפרק הזה על שאלת בריאת העולם. בעברית של ימי הביניים כינו זאת הדילמה של ה"חידוש" – הופעת העולם כיש חדש שלא היה קודם, מול ה"קדמות", הגישה לפיה העולם הוא קדמון, כלומר היה קיים תמיד. פרק כג, דן בנושאים עליהם שוחחנו בשבועות האחרונים: על האפשרות להגיע להוכחות מוחלטות בענייני אמונה ולסלק את הספקות, או לחילופין על האפשרות לבנות את האמונה לעל לספקות. אלא שכדי להבין את הרמב"ם חייב אני להפליג לעולמות רעיוניים אחרים. איך אפיין רבי נחמיה את חכמת התורה: "מְמַרְקֵק תְּבִיא לְחֻמָּה (משלי לא, יד) - דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר".

האמונה המאמינה בבריאה נאבקה נגד שתי אלטרנטיבות. בגישה הראשונה מופיע הפילוסוף היווני אפיקורוס, שהפך במסורת היהודית אב-טיפוס לכפירה בדת. בידו מחזיק הוא ב'מקרה'. העולם קיים במקרה, "ככה סתם". נסתכל למשל, על צורה כלשהי בה הסתדרו גרגירי אבק שטולטלו על ידי הרוח ונחתו על אחד מחלונות ביתנו. אולי נבחין בסידורם צורה כלשהי. אך זה מצג שווא. סידור זה חסר משמעות הוא. גישה זו נוסחה מחדש בכל דור ודור. בעולם המודרני הוא מיוצג בדרוויניזם. יחד עם התורשה והמוות, יצר המקרה את השילוש הדרוויניאני אשר אמור להסביר את העולם הביולוגי. אנא, אל תטעו בדברי. אינני כופר בקיומו של התהליך הביולוגי של האבולוציה. אך איני מסוגל לקבל את התקפות הפילוסופיה של הדרוויניזם, על גווניו השונים.

בקצה השני ניצבת גישתו של אריסטו כפי שהבינו אותה חסידיו בימי הביניים. הם לא החזיקו במקרה אלא ב'הכרח', או ה'חיוב' בעברית הביניימית. הם סברו שהעולם ו"כמעט" כל אשר בו, נובע באופן הכרחי מהא-ל. נעזוב את האבק שבחלון, וניקח במקומו נסורת ברזל המסדרת בעקבות פעולתו של מגנט. מתוך כך נוצר ציור של קווים האופייניים לשדה-כוחות ה"נאצל" מהמגנט. גרגירי מתכת אלו הסתדרו על פי חוקיות שיכולה להיות מתוארת ע"י המדע, אין להם חופש. אם תרצו, נלך למשל הקיצוני ביותר בה נאבד את ה"כמעט". נחשוב על מערכת מתימטית בה כל משפט נובע באופן הכרחי מאקסיומות. העולם (משפט מתמטי כלשהו במשל) הוא מחוייב המציאות כשם שא-להים (האקסיומה) מחוייב המציאות הוא, ומתוך כך גם העולם הכרחי על ביטויו. עיבודה המודרני של גישה זאת מגיעה לשיאה בעולם המודרני בספר ה'אתיקה' של שפינוזה. גם עבורו אי"ה חזון למועד.

בין שתי העמדות הקודמות, בין המקרה לבין ההכרח, עומדת תורת הבריאה של המקרא. העולם איננו מקרי, אך גם לא מחוייב והכרחי. הוא אינו תוצאת המקרה, והסדר המופלא יוכיח. אך אין אנו מוכנים לקבל גם לא שכל מאורע ודבר בעולם הכרחיים הם. לפי הגישה הזאת, לא הופיע העולם כאבק המונע על ידי מקרה ולא כנסורת עליה המגנט שולט. הוא הופיע כאילו במשיחות מכחול היוצרות תמונה. אם נחפש מילה כוללנית, נצטרך להשתמש במילה 'רצון', אך נזכור שדברה תורה כלשון בני אדם. מול המקרה וההכרח עומדת הבריאה כמעשה של רצון חפשי של הא-ל. בלשון המקרא תוארה גישה זאת באמצעות 'מאמר' של הקב"ה: "וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי...". העולם מסתדר על ידי מערכת חוקים, אבל עצם הופעתה וקיומה של החוקיות תלויה ברצונו של בורא העולם. עצם החוקיות השלטת בעולם, הסדר הלא-ניסי הוא נס! אם

נתעמק נבין שזוהי תוכנה של הברכה "שהכל נהיה בדברו". מתחת לחוקיות הטבע מצוי "דברו" של הקב"ה.

אנא, הרשו לי הפסקה קצרה. אובדן המשמעות ההורס את האדם, תואר בשירו היידיש של אברהם רייזן: בו שואל בחור ישיבה, ה'קוהלת' של השטטל: "מאי קא משמע לך",

מאי קא משמע לך השעון? / מה הוא בא להשמיע לנו? /

בפניו הממוספרות, החולניות / בצרימת צלצולו /

כלי אותו מתחו / ללא חיים, ללא כל רגש /

הגיע זמנו חייב הוא להכות / ללא רצון ללא בחירה.

לפנינו תיאור אובדן משמעות החיים של היחיד, בה נלחם הראי"ה קוק, במאבק אותו ראה כאחד היסודות של הציונות, הייתה זאת המלחמה בדיכאון על שני מרכיביו: בלשוננו העצבות העצלות, דהיינו השיתוק והאפתיה ההרסנית. אולם, הדיכאון של היחיד מהווה השתקפות של הגלות ההיסטורית והגלות הקוסמית. הרמב"ם נאבק כאן, והוא מודע לכך, נגד המקור הפילוסופי של הדיכאון, אותו תיאר ג"פ סארטר ברגש הבחילה.

המקרה וההכרח הפכו אותנו לאבק פורח או לחרס הנשבר, חסרי משמעות, "צל עובר" שמישהו או משהו מטילים מבלי שיתעניין בנו. למרות היופי המרהיב של העולם, האדם זרוק בו. לא מתעניינים בו לא אלהי אריסטו, וקל וחומר לא אלי אפיקורוס החיים דווקא בחלל הריק שבין העולמות כדי שאנו בני אדם לא נפריע להם. רק בהשקפה של עולם נברא נפתח צוהר למשמעות. ואולי א-להי המקרא מכיר אותנו בשמנו הפרטי.